

Modernistisch woningblok Nationalestraat van architect Gustaaf Fierens (1881–1962) acuut bedreigd ¹

Verschillende sociale wooncomplexen in Antwerpen, ontworpen door vooraanstaande architecten, zijn recent gerenoveerd, waarbij telkens opnieuw twee aspecten met elkaar in conflict kwamen, met name de eis om de constructie aan te passen aan eigentijdse normen van wooncomfort, en anderzijds de onmiskenbare architecturale kwaliteiten van het gebouw in kwestie. Van een echt maatschappelijk debat over de problematiek is plaatselijk nooit sprake geweest, maar alleszins blijkt dat tot nu toe nooit een harmonieus samengaan bereikt is tussen beide eisen, alsof het onmogelijk is monumentenzorg te verzoenen met renovatie. Het bilan is tot nu toe onveranderlijk uitgedraaid in zware vermindering van belangrijk en relevant architectuurpatrimonium.

De voor het Antwerpse modernisme essentiële architect Alfons Francken (1882–1958) heeft in opdracht van de sociale huisvestingsmaatschappij Onze Woning enkele grote complexen ontworpen: op het Stuivenbergplein (1929 e.v.), op de Geelhandplaats (1931) en in de Klooster-, Fortuin- en Arsenalstraat (1937 e.v.). De recente renovatie van bijvoorbeeld het laatstgenoemde heeft de opmerkelijke architecturale kwaliteit ervan zwaar en onomkeerbaar beschadigd. Gelijkaardige ingrepen hadden eveneens een zware impact op de zogenaamde Lange Blokken op de Luchtbal, omstreeks 1954 ontworpen door Hugo Van Kuyck (1902–1975). Zeer recent werd ook het appartementsgebouw op Hopland, in 1921 ontworpen door Emiel Van Averbeke (1876–1946), toegetakeld ten behoeve van de integratie ervan in het tot shoppingparadijs gerenoveerde Feestzaalcomplex. Deze ingreep staat weliswaar apart van de andere hier genoemde, omdat het gebouw leegstond en bijgevolg de argumentatie voor de ingreep niet kon terugvallen op eventuele eisen van wooncomfort of veiligheid. Hier speelden enkel esthetische wensen, die blijkbaar niet al te veel last hadden van enig respect voor een tot dan toe goed bewaard bouwwerk van Van Averbeke, gevierd stadsarchitect, toonaangevend vertegenwoordiger van zowel art nouveau als art deco, en (mede)ontwerper van tal van iconen van het Antwerpse gebouwenpatrimonium.

Ondanks de verschillende argumentatie past het appartementsgebouw op Hopland toch in het rijtje. Meer nog, precies die casus is relevant om het probleem beter te definiëren. Het lijkt er immers op, dat argumenten die vertrekken vanuit de architecturale of cultuurhistorische kwaliteit van het gebouw zelf, weinig

¹ Met veel dank aan Dirk Laureys (Architectuurarchief Provincie Antwerpen) en Eric Rinckhout (journalist *De Morgen*).

Boven: Illustratie uit 'Jubelalbum Koninklijke Maatschappij der Bouwmeesters van Antwerpen 1848/1948', z.p., 1948, p. 66. Ex. Architectuurarchief Provincie Antwerpen.

Onder: Ongedateerde archieffoto collectie Architectuurarchief Provincie Antwerpen.

of niet meespelen in de besluitvorming, of de tegenargumentatie nu steunt op veiligheidsvoorschriften, noodzakelijke aanpassingen op het vlak van hedendaags wooncomfort, dan wel esthetisch bedoelde ingrepen. Niettemin, zelfs als aangenomen wordt dat in Antwerpen geen politiek of openbaar forum bestaat waar monumentenzorg en respectvolle omgang met het gebouwenpatrimonium valabele en krachtige criteria zijn, dan nog bestaan er beleidsinstrumenten die de implicatie van deze argumenten afdwingen. Dat is althans het principe. Antwerpen heeft sinds 1999 een dergelijk beleidsinstrument ter beschikking, met name de verplichting om bij elke bouwaanvraag binnen de leiengordel een CHER te maken. Een dergelijk Cultureel, Historisch en Esthetisch Rapport dient te verduidelijken welke onderdelen van het pand in kwestie moeten gevrijwaard worden en binnen welke beperkingen er kan verbouwd, gerenoveerd of zelfs gesloopt worden. Dit op zich krachtig beleidsinstrument wordt – om welke reden dan ook – in de praktijk niet steeds toegepast en onvoldoende gehonoreerd.²

Het is de vraag of er enig historisch of architecturaal georiënteerd onderzoek of argumentatie werd ingezet in verband met het monumentale sociale wooncomplex aan de Nationalestraat, dat bestaat uit enerzijds een hoofdblok, omgrensd door Nationalestraat, Kronenburgstraat, Van Craesbeeckstraat en Willem Lepelstraat, en anderzijds een lager blok aan de Van Craesbeeckstraat. Sinds kort wordt in de media meegedeeld dat het volledige complex gesloopt wordt, om plaats te maken voor nieuwbouwapartementen.³ Daarin treedt het hierboven geschetste discussiepatroon haarfijn voor het voetlicht. Enerzijds wordt gewezen op de nood aan eigentijds wooncomfort, een standpunt dat verdedigd wordt door Bernard Zajtmann, directeur van Onze Woning, de sociale huisvestingsmaatschappij die het complex in 1939 heeft opgericht,⁴ daarin bijgetreden door schepen Leen Verbist, die onder meer wonen onder haar bevoegdheid heeft. Anderzijds wijst een geïnterviewde buurtbewoner op de architecturale kwaliteiten van het gebouw. Volgens Zajtmann zou in eerste instantie de optie van renovatie wel degelijk onderzocht zijn, maar

2 Cf. de manier waarop een belangwekkende groep huizen op Klapdorp in 2007 kon gesloopt worden. P. MACLOT, *De kaalslag van het Klapdorp. Wordt het volkse Klapdorp de nieuwe yupzone?*, in *Infoblad Antwerpse Vereniging voor Bouwhistorie en Geschiedenis*, 2007/3, p. 8-10; T. BISSCHOPS, *De kaalslag van het Klapdorp. Enkele feiten op een rij*, in *idem*, p. 11-15; P. MACLOT en T. BISSCHOPS, *De gesloopte panden Klapdorp, hoek Mutsaardstraat*, in *idem*, p. 16-19.

3 Ph. TRUYTS, "Sloop woonblok is onvermijdelijk". *Renovatie geen optie voor flats in Sint-Andrieswijk*, in *Het Laatste Nieuws*, 3 april 2008, p. 14; M. FLOOR, *Comfort verslaat geschiedenis*, in *Gazet van Antwerpen*, 8 april 2008, p. 15.

4 *Een eeuw openbare werken te Antwerpen. Gedenkboek en Catalogus*, Antwerpen, 1964, p. 96 en 395. De bouwaanvraag, ingediend door architect G. Fierens voor Onze Woning voor een woningcomplex van 205 woningen, dateert van 16 mei 1938 en werd goedgekeurd op 26/8/1938. SAA, MA-BD, 18/10381. Het complex wordt verder vermeld in *Jubelalbum Koninklijke Maatschappij der Bouwmeesters van Antwerpen 1848/1948*, z.p., 1948, p. 66; en in *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur*, 3nb. *Antwerpen*, Gent, 1979, p. 352, 516 en 552.

veel duurder uitvallen dan nieuwbouw. Verbist voegt daaraan toe dat een zachte renovatie onmogelijk is en dat voor isolatie volgens hedendaagse normen de hele gevel zou moeten ingepakt worden, waardoor de charme van de architectuur zou verdwijnen. Sloop en nieuwbouw zijn bijgevolg de logische conclusie, en de bewoners worden gerustgesteld over de toekomstige huurprijzen in het nieuwe complex, dat bovendien over een ondergrondse parking zal beschikken dat de hele buurt ten goede kan komen. Als klap op de vuurpijl prijst een zegsman van Unizo de beslissing voor nieuwbouw, "zeker tegenover een mooi gebouw als het Tropisch Instituut". Een schijnbaar harmonische symfonie van genuanceerde en bezorgde meningen, die bij nader inzien behoorlijk vals klinkt. Immers, al kunnen enkele krantenberichten nooit de volledige discussie over een ingewikkeld dossier in al zijn dimensies weergeven, er stijgt toch wel een ontstellend gebrek aan sérieux uit deze berichtgeving op.

Zo is het nog maar de vraag of een verplicht CHE-rapport opgesteld is, en wat daarvan de conclusie en de aanbevelingen zijn. Dergelijk rapport zou bijvoorbeeld het onmiskenbare belang aantonen van de architectuur van dit complex en van zijn ontwerper Gustaaf Fierens. Het complex is ontegensprekelijk een kwaliteitsvol voorbeeld van het stilistisch idioom dat vaak geduid wordt als baksteenmodernisme, in Antwerpen vertegenwoordigd door gekende architecten zoals Eduard Van Steenberghe, gekend van onder meer het Atheneum van Deurne (1936 e.v.) en Alfons Francken, ontwerper van de drie hoger genoemde sociale wooncomplexen voor Onze Woning. Typologisch zit het volledig op de lijn van de toenmalige opvattingen over sociale wooncomplexen. Het hoofdblok heeft een groot centraal binnenplein, toegankelijk langs twee grote poorten langs de Van Craesbeeckstraat, en voorzien van fonteinen. Rond het plein zijn vier hoge vleugels met wooneenheden geordend, met aan de Nationale- en Kronenburgstraat op de benedenverdieping winkels, en aan de Van Craesbeeckstraat en de Willem Lepelstraat een groenstrook, afgebakend met lage afsluitingen met balustrades in verzorgd ijzerwerk. De trappenhallen zijn van onder tot boven verlicht door een brede lichtstraat van glas, gevat in een metalen frame. Boven de woonverdiepingen zijn gemeenschappelijke droogzolders ingericht. De individuele wooneenheden zijn voorzien van balkonnetjes, die zich bij de vleugel aan de Van Craesbeeckstraat aan de straatzijde bevinden; terwijl die van de andere drie vleugels uitgeven op het binnenplein. Opmerkelijk genoeg heeft Fierens ondanks dit eenvormige programma een opmerkelijke afwisseling weten te geven in de afwerking van elke voorgevel: geen enkele façade is identiek aan de andere, al worden ze harmonisch met elkaar verbonden door een sterk gelijkende volumewerking met uitkragende zones, die samen met het metselwerk met typische diepliggende voegen de nodige dynamiek verleent. Aan de Nationale- en de Kronenburgstraat vormen de twee onderste verdieping een monumentale sokkel voor de hoger gelegen, grotendeels uitkragende woonverdiepingen. Daarbij is de tweede

sokkelverdieping uitgewerkt als een mezzanino met lagere raampartijen, bedoeld als woonverdieping voor de uitbaters van de onderliggende winkels. Daarnaast frappeert, ondanks de wat groezelige aanblik van de gevels, de verfijnde bouwpolychromie, met een lichte en een warmer getinte gele baksteen, blauwe hardsteen en bruine tegels, die de opbouw van de gevels analyseert en ritmeert. Een nadere kijk leert hoe Fierens gezorgd heeft voor een verfijnde detaillering van de verschillende onderdelen: het schrijnwerk en sluitwerk van de deuren, de omlijstingen van de toegangen in blauwe hardsteen met de brievenbussen, huisnummers, voetschrappers, parlofoons; de afgeronde tegels die als omlijsting van de ramen fungeren, de winkelvitines met telkens grote en kleinere etalage, de cementtegels met kleurig art deco-motief, de monumentale poortvleugels aan de Van Craesbeeckstraat met smeedwerk in art deco, de binnenafwerking van gangen, de identificatietegeltjes op de hoek van elke gevel met de tekst "G. FIERENS ARCHITEKT K.M.B.A." ⁵. Deze en andere elementen zijn al bij al voorbeeldig bewaard. Hetzelfde kan evenwel niet gezegd van het vrij eenvoudige schrijnwerk van de ramen, dat grotendeels vervangen is en voor het overige op het eerste gezicht onverzorgd oogt. Het lagere blok aan de overzijde van de Van Craesbeeckstraat herneemt de motieven van het hoofdblok, maar geeft een meer kubistisch effect, onder meer door de gedubbelde balkonrijen die hier aan de straatzijde zitten. Overigens is hier nog het systeem van individuele vuilschuiven, uitgespaard in de gemeenschappelijke balkonmuur en aan het trottoir uitmondend in een deurtje, goed zichtbaar.

Alles samen is dit complex een gaaf bewaard voorbeeld van sociale woningbouw van het interbellum. Het is een perfect contrapunt voor het aan de overzijde van de Nationalestraat liggende Tropisch Instituut, waarmee het een twee-eenheid van kwaliteitsvolle interbellumarchitectuur is gaan vormen. De kwaliteit van de architectuur van dit complex en van de onderdelen ervan vraagt een antwoord dat verder reikt dan het tot nu toe gevoerde discours, waarbij evidente tegenstellingen worden opgevoerd. Het moet mogelijk zijn om zowel aandacht te hebben voor de eisen van zowel bewoners als van het gebouw, waarbij allereerst ook specialisten op het vlak van restauratie van modernistisch erfgoed aan bod komen. Deze kennis bestaat wel degelijk, en ook toepassingen in binnen- en buitenland kunnen argumenten aandragen. Slechts op deze manier, bovendien rekening houdend met de wettelijke en reglementaire bepalingen inzake het plaatselijke monumentale erfgoed (CHE), kan een ernstige afweging gemaakt worden, met respect voor alle facetten van dit dossier.

STEFAN GRIETEN

5 De plaats ontbreekt hier om Fierens als architect te duiden, maar alleszins kan verwezen worden naar een korte biografische schets en in memoriam in *Architecton*, november 1962, p. 295. Cf. ook *Jubelalbum van den kring voor bouwkunde 1900-1910*, Antwerpen, [1910], p. 82-86.

Rechtsboven: façade van het bouwblok in de Van Craesbeeckstraat met gedubbelde balkons en ingewerkt vuilschuifstelsysteem.

Onder: fragment van de façade in de Van Craesbeeckstraat met deur- en poorttravee.

Foto's Wim Strecker, 2007-05-06

*Boven: monumentale poortvleugels aan de Van Craesbeeckstraat met smeedwerk in art deco
Rechterpagina: het bouwblok in de Van Craesbeeckstraat.*

Foto's Wim Strecker, 2007-05-06

